

JE LI PREDSEDNIK NIXON DOISTA PODUPIRAO “HRVATSKO PROLJEĆE”?¹

Nixonov posjet Zagrebu 1970; politika detanta i prilike u SFRJ.

Na temelju novih dokumenata i historiografskih radova, autor je nadopunio svoj raniji članak o posjeti predsjednika Richarda Nixona Beogradu i Zagrebu 1970. Pokušao je ukazati i na politiku velikih sila u vrijeme detentea i njihov utjecaj na SFRJ i “Hrvatsko proljeće”, kao i reakcije dijela jugoslavenskih emigrantskih političara.

1.0. Uvod i izvori:

Povod za nastanak ovoga članka, koji je u osnovi nadopuna mog 1999. godine tiskanog rada “Što je značio Nixonov usklik: “Živjela Hrvatska!”², bili su skupovi kojima je obilježena trideseta obljetnica Hrvatskog proljeća. Na pojedinima od njih sudionici su se prisjetili i posjete američkog predsjednika Zagrebu koncem 1970. godine.³ Od 1999. pa do danas dostupni su postali neki od prvorazrednih američkih dokumenata. Osobno sam razgovarao i sa svjedocima Nixonove posjete Zagrebu i Kumrovcu, što mi je omogućilo popunjavanje praznina u dosadašnjim spoznajama o tome događaju.⁴ Isto tako, namjera mi je bila ukazati na moguću interpretaciju politike Sjedinjenih Država (kao i Sovjetskog Saveza) prema Titovoj Jugoslaviji, ali i zbivanjima u Hrvatskoj početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća u svjetlu ovog posjeta.

Grada na kojoj se članak temelji čuva se u Nixonovim spisima (Nixon Papers) u *National Archives and Records Administration of the United States* u College Parku, Maryland. Nedavno (2002. godine) deklasificirani materijali gotovo su senzacionalni, jer je riječ o dokumentima koji su predsjednika Nixona trebali upoznati s detaljima bilateralnih odnosa SFRJ i SAD-a, temama i gledištima SAD na određena međudržavna pitanja, a preporučeni su i stajališta koje bi valjalo zastupati. Dostupni su i zapisi razgovora nekih pripremljenih ili prethodećih susreta visokih beogradskih političara s američkim dužnosnicima (posebice Warrena Nuttera, pomoćnika ministra obrane SAD-a). Opsegom veći, nešto ranije deklasificirani materijali, ne pripada najtajnijim, pa ni vjerojatno najzanimljivijim dokumentima koji su iz Generalnog konzulata SAD-a u Zagrebu slani State Departmentu (dapače, najčešće su to protokolarni i posve marginalni zapisi). Oni ipak naslućuju do kojih ćemo dokumenata vremenom doći i u kojem smjeru valja problematizirati odnose SAD-a i Jugoslavije. Marginalno sam se poslužio i zbirkom razgovora s bivšim američkim diplomatima (Foreign Affairs Oral History Collection) koja se čuva na Sveučilištu Georgetown u Washingtonu, a sastavila ju je Udruga za diplomatske studije i osposobljavanje iz Arlingtona, Virginia.⁵ Sve dok se arhivi u Zagrebu i, prije svega, Beogradu posve ne otvore istraživačima ili ne preuzmu građu o početku sedamdesetih u bivšoj SFRJ, strani će arhivski materijal biti ključ za pouzdanije zaključke o tome dijelu hrvatske nacionalne povijesti. Dakako, konzultirao sam i novu ili do sada mi nepoznatu literaturu i tiskane zapise.

Članak je strukturiran mozaično i on u najvećoj mjeri treba nadopuniti već poznato o boravku američkog predsjednika u SFRJ 1970. godine. U odvojenim sam poglavljima nastojao komentirati dokumente koji govore o različitim fenomenima vezanim uz posjetu Nixona Beogradu, Zagrebu i SFRJ. Oni su u određenom smislu i komentar i analiza: naglašeni su podaci protokolarne naravi o pripremama Nixonova boravka u SFRJ, napose SR Hrvatskoj. Navedene su i reakcije dijela slovenske, srpske i hrvatske političke emigracije na vijest o putu i izvještaji o boravku američkog izaslanstva kod Tita. Najvažniji dio utemeljen je na dokumentima koji pokazuju koje su teme i na koji način, američki političari željeli raspraviti s Titom. Dao sam i jedno moguće tumačenje dokumenata koji, čini se, dokazuju važnu ulogu Sovjetskog Saveza u zbivanjima u Jugoslaviji početkom sedamdesetih, napose u svjetlu zbivanja u Hrvatskoj.

2.0. Nixon u Beogradu, Zagrebu i Kumrovcu 1970.

Unatoč sve boljim odnosima Jugoslavije sa Zapadom nakon intervencije zemalja Varšavskog ugovora (bez Rumunjske) u Čehoslovačkoj 1968., po nekim se sporednim znakovima moglo činiti da se odnosi između Tita i Nixona ipak ne popravljaju. Theodore L. Eliot mladi, izvršni tajnik u uredu savjetnika za nacionalnu sigurnost Henry Kissingera, predložio je tekst rodendanskog brzojava predsjedniku Jugoslavije. Poruka je, ma kako izgledala protokolarne naravi, trebala *“podvući važnost koju SAD pridaje odnosima s Jugoslavijom”*.⁶ Predsjedniku SFRJ one su slane još od 1962.g. Unatoč sve većem otklonu od Sovjeta i nastavku reformi, Tito, kaže Eliot, i dalje ima predrasude prema američkoj potpori Izraelu, priznao je privremenu revolucionarnu vladu Južnog Vijetnama, napao je američku akciju u Kambodži. Svemu unatoč, rodendansku čestitku treba poslati, iako je: *“Predložena čestitka svejedno ponešto hladnija no ona poslana 1969.”*⁷ Vjerojatno je tek izvježbanom diplomatskom oku ovo moglo biti vrijedno spomena, jer je razlika bila doslovno u jednoj, jedinjoj riječi. Nova je poruka trebala, i konačno jest, glasila: *“Povodom Vašeg 78. rodendana, dozvolite mi da Vama i gospodi Broz uputim srdačne pozdrave i tople čestitke.”*⁸ Za usporedbu, prošlogodišnja, 1969. godine upućena čestitka, glasila je: *“Povodom Vašeg 77. rodendana dozvolite mi da Vama i gospodi Broz uputim najsrdacnije (istaknuo T.J.) pozdrave i tople čestitke.”*⁹

O zaoštavanju se, ipak, nije radilo. Sjedinjene Države bile su i više no zadovoljne naporima koje je Beograd ulagao i vanjskopolitičkim smjerom koji je tih godina zauzimao i nisu željele povući bilo kakav potez koji bi odnose nepotrebno zakočio. U materijalu o Jugoslaviji koji je u Kissingerovom uredu pripremljen za Richarda Nixona malo pred posjetu Beogradu i Zagrebu, napominje se kako je nakon Praškog proljeća 1968. jugoslavenska vanjska politika prema zapadnim zemljama na svojim vrhuncima. Prag 1968. “istinski je uplašio” Jugoslavene, ali i pojačao njihovu odlučnost da ustraju na neovisnosti.¹⁰

Warren Nutter u Jugoslaviji

Otprilike godinu dana prije dolaska Richarda Nixona u Jugoslaviju je doputovao savjetnik predsjednika SAD-a Donald Rumsfeld. Tadanji je veleposlanik SAD-a u Beogradu William Leonhart nastojao da boravak i razgovori budu što bolje organizirani i pripremljeni.¹¹ Miroslav Kreačić, direktor Treće uprave (Sjeverna i Južna Amerika) u Saveznom

sekretarijatu za vanjske poslove (ili SSIP-u, kao je tada bilo uobičajeno), pretpostavlja da je ova misija trebala utvrditi teren za posjetu na visokoj razini.¹² Nekoliko tjedana prije Nixonove sredozemne turneje u Beogradu (i Kuparima) boravio je Warren Nutter, pomoćnik ministra obrane za međunarodnu sigurnost.¹³ Kako je jedino zapis dvosatnog razgovora s general-potpukovnikom Ivanom Dolničarom, pomoćnikom saveznog sekretara narodne obrane priložen materijalu koji je Nixon trebao vidjeti prije susreta s Titom, čini se da je taj razgovor ili najbolje sažimao ono što su rekla i druga dva Nutterova sugovornika, general Nikola Ljubičić, savezni sekretar za narodnu obranu i Ante Drndić, pomoćnik saveznog sekretara za vanjske poslove za Zapadnu hemisferu i Zapadnu Europu, ili je bio najvažiji za vrijeme cijelog boravka.¹⁴ Dolničar je pohvalio želju za pregovorima koju pokazuju obje super-sile i *Ostpolitik* Willi Brandta. Podjela Europe ne odgovara SFRJ, iako ona "podupire stogo poštovanje teritorijalnog status quoa". Ipak, ono što bi velike zemlje mogle smatrati zadovoljavajućom razinom popuštanja ne mora biti dovoljno za stvarnu neovisnost drugih zemalja. Štoviše, čini se da se glad za područjima utjecaja još više širi, umjesto da se i manje zemlje prihvaćaju kao ravnopravni partneri u razgovoru. Sve nestabilnije prilike u Istočnom Sredozemlju, obzirom da su se, naveo je Nutter, u geopolitičkom smislu Jugoslaveni "smatrali dijelom Bliskog istoka", samo je pojačavala strah Beograda. Sada su više no ikada ranije Sovjeti morali osjećati posljedice hereze u Albaniji i Jugoslaviji.¹⁵ Svaki pokušaj uspostavljanja "kondominijuma" na Bliskom istoku vrlo je opasan. Nikola Ljubičić izričito je poručio "ne stvarajte novu Jaltu u našem području", a slično je mogućnost dogovora Moskve i Washingtona komentirao Drndić. Tvrdoglavo izraelsko ponašanje "voda je na mlin" Sovjetskom Savezu.

Dolničar je ponovio i uobičajeni kanon vanjskopolitičkih stajališta zemlje koju je predstavljao: neovisnost, nesvrstanost, odbijanje uplitanje drugih država u unutarnje poslove, postupci, a ne riječi itd. Suradnja s drugim zemljama je poželjna i nužna na temelju obostranog interesa. "Jugoslavija je odlučna braniti se do kraja", bez obzira na agresora, iako su priznali da je "SSSR jedini potencijalni neprijatelj koji u zbilji može napasti". Oštro je osuđena Brežnjevljeva doktrina (doktrina ograničenog suvereniteta). Suradnja sa SAD-om vrlo je važna, postaje sve bolja i trebala bi se prenijeti i na vojno polje. "Ne treba, naravno, očekivati spektakularne i iznenadne promjene, već prije postupno poboljšanje na realnim osnovama", rekao je general. Postojeće uplovljavanje ratnih brodova, razmjena časopisa i školovanje trebaju ostati, dok bi se kupnjom oružja (o kojoj u svojim sjećanjima govori i prevoditelj tijekom susreta, budući veleposlanik Cvijeto Job¹⁶) sve podiglo na višu razinu. SFRJ ne želi ovisiti o ijednom opskrbljivaču, bio je zaključak Warrena Nuttera. Dotadašnja suradnja bila je skopčana s nizom zapreka, ali zanimanje je Beograda još i veće no što je bilo ranije.

Dotaknuti su bili i jugoslavenski utarnjopolitički problemi, ali njihovu su ozbiljnost jugoslavenski sugovornici napadno umanjivali. Upravo upinjanje da se njihova važnost umanjiti, primjetio je Nutter, "čini se da potvrđuje da su one upravo predmet ozbiljne zabrinutosti aktualnoj jugoslavenskoj vladi".

Nutterovim prijemom američka je strana očito bila zadovoljna, jer je Nixon trebao za vrijeme razgovora s Titom naglasiti zadovoljstvo zbog uspješnoga posjeta i srdačnog prije-

ma pomoćnika ministra obrane. Američki je predsjednik trebao, stajalo je u tajnom memorandumu koji je pripremljen u uredu savjetnika za nacionalnu sigurnost Henry Kissingera, uspostaviti i bližu suradnju sa snagom koja bi *“mogla imati kritičnu ulogu kada predsjednik Tito napusti funkciju”*.¹⁷ U isto vrijeme, *“iako Tito zna njezino značenje za svoju vlastitu sigurnost”*, napisao je Kissinger misleći na američku Šestu flotu, jugoslavenska je strana s jednodnevnim zakašnjenjem obznanila posjetu Nixona Beogradu, kako bi se jasno ogradila od vojne sile čije ponašanje u Vijetnamu i na Bliskom istoku nije opravdavala. Štoviše, pojačana sovjetska prisutnost u Sredozemlju plašila je Beograd, tako da je, navedeno je u memorandumu, Jugoslavija zahtijevala da obje super-sile povuku svoje pomorske snage iz toga područja, iako *“privatno cijene našu prisutnost”*.¹⁸ Američka je strana očito predstavljala manju prijatnju.

Upravo su ove dvije teme, prilike u Izraelu i Egiptu i Jugoistočnoj Aziji, trebale dominirati razgovorima koje je Nixon vodio s Titom tijekom posjete SFRJ koncem rujna i početkom listopada 1970. godine. Bila su to i jedina važnija područja na kojima nije postojala suglasnost između Beograda i Washingtona.¹⁹ U dokumentima koji su Nixona trebali upoznati s prilikama u zemlji koju je posjećivao, ponovljene su i već desetljećima stare spekulacije o budućnosti zemlje nakon Titove smrti. *“Napeto iščekivanje obilježje je stanja u Jugoslaviji”*, zemlji koja još ima *“lomljivu političku strukturu”*, *“ne posve povezano društvo”*, a međunacionalni sukobi postali su *“manje nasilni, ali svejedno ostaju prijatnja”*. Broz je sve ove, često suprotstavljene silnice, držao pod stalnim nadzorom. Zato je *“uspostavljanje stvarnog osobnog kontakta s Titom”* bila prva točka na listi ciljeva posjete Richarda Nixona Beogradu i Zagrebu.²⁰

Sredozemna turneja Richarda Nixona: natuknice za razgovor s Titom

Nixon je između 27. svibnja i 5. listopada 1970. posjetio Italiju, glavnu luku Šeste flote u Napulju, gdje se sastao s veleposlasticima SAD-a iz svih sredozemnih zemalja, potom Jugoslaviju i Španjolsku. Na povratku u Washington nakratko se zadržao u Irskoj.²¹ U Beogradu, Zagrebu i Kumrovcu boravio je od 30. rujna do 2. listopada 1970. Posjeta Josipu Brozu Titu dogodila se u dramatičnim okolnostima uzrokovanim smrću egipatskog predsjednika Nasera. *“Još uvijek je ponešto zagonetno da Tito nije izabrao da otide na pogreb svoga dugogodišnjeg osobnog prijatelja i političkog saveznika”*, analizirao je 30. rujna Henry Kissinger. *“Koliko čujem, Tito ne voli pogrebe”*. Vjerojatno je procjena bila da je vrednije osigurati se od sovjetskoga pritiska i iskoristiti sve što je posjeta američkog predsjednika donosila. Kissinger je smatrao da će Naserova smrt pojačati nastojanja Beograda da se promijeni “jednostrana” politika Washingtona prema Bliskom istoku koja prijeti to područje pretvoriti u sovjetsko uporište.²² U Kairo je otputovao Edvard Kardelj, drugi čovjek u državi, a prilike u Egiptu imale su važno mjesto u razgovorima dvojice državnika.

Marko Vrhunec, šef Titova kabineta, spominje kako je problem u surčinskoj zračnoj luci izazvalo američko inzistiranje na posebnom oklopljenom vozilu koje je dopremljeno iz SAD-a i kojim se trebao voziti Nixon i najuža pratnja.²³ Američki dokumenti ne spominju tu epizodu. Procjene su bile da će doček u Jugoslaviji biti topao, ali ne onoliko dirljiv kao u Rumunjskoj godinu dana ranije, jer nije riječ o zatvorenom društvu. Tito će ga dočekati *“dostojanstveno i prešutnim zadovoljstvom”*. Neće slijediti primjer Ceause-

scua i iskoristiti ga da bi ojačao vlastiti unutarnjopolitički položaj, ali se isto tako neće libiti naglasiti svoj položaj svjetskog državnika i kritizirati politiku koju SAD vode, a njemu se ne sviđa. Nisu postojale teme koje treba izbjegavati, iako Tito postaje nervozan ukoliko se isuviše naglašava njegova uloga i osoba.

Tito i Nixon u automobilu su bili u pratnji prevoditeljice Lijane Tambače, generala Balenovića i g. Taylora. Prema dostupnom materijalu jasno je da Titov odlazak u Hrvatsku drugog dana nije bio planiran. Na Markovu trgu bilo je predviđeno izvođenje narodnih plesova (oko pet minuta), što je Nixon trebao iskoristiti za rukovanje i mahanje okupljenima. Do Kumrovcu se trebalo putovati s dva helikoptera, a glavni domaćin američkom izaslanstvu i tamo je trebao biti Jakov Blažević.²⁴ Ukupno, u Hrvatskom zagorju zadržavanje nije trebalo trajati više od 30 minuta (od 3.40 do 4.10h)! Zbog kiše, a i Brozove odluke da se pridruži Nixonu na putovanju u Zagreb, taj je dio protokola posve promijenjen. Tako su postavljena dva presedana u putovanjima američkih šefova države: Broz je postao strani državnik koji je s Richardom Nixonom proveo najviše vremena, a Nixon prvi američki predsjednik koji je tijekom jedne vanjskopoliitičke turneje posjetio još jedan veliki grad osim prijestolnice.

Naglasiti “*duboku i trajnu zainteresiranost za jugoslavensku neovisnost, teritorijalnu cjelovitost i gospodarski napredak*” bila je prva točka na listi ciljeva SAD-a koja je navedena u materijalu pripremljenom u Kissingerovom kabinetu za predsjednika Nixona. Uz to, valjalo je naglasiti da Washington želi pregovarati otvoreno, bez da, eventualno, šteti drugima i SFRJ uvlači u postojeće sfere utjecaja. Prema jugoslavenskoj politici trebalo je izraziti puno razumijevanje “uključujući nesvrstanost”, kako bi se naglasila razlika između sovjetskog osporavanja “jugoslavenskih nastojanja” i stava SAD-a. Vanjska politika Beograda bio je pokušaj, “u cjelini uspješan” balansiranja između dvije supersile koji je Titu dao veliki manevarski prostor u Trećem svijetu. Pretpostavljeni su ciljevi SFRJ bili osnažiti razumijevanje za vlastiti pristup odnosima u svijetu i inzistirati na smanjenju upletenosti velikih sila u područjima koja ne drže posebno važnim, primjerice Bliskom istoku i Indokini.

Dok je jugoslavenska publicistika naglašavala iznimnu važnost pokreta nesvrstanih, američka je strana priznavala njegovu važnost za Tita, ali je za pokret navela kako mu “nedostaje zalet, svrha i snaga”. Tito se “*upravo vratio s konferencije nesvrstanih u Lusaki, o kojoj se jedva čulo.*” Ili još jače, u drugom dijelu dokumenta: “*Konferencija nesvrstanih u Lusaki, njemu draga, ali malo važna*”, “*predsjednik Tito komentirat će konferenciju nesvrstanih u Lusaki i rezultate za koje vjeruje da je donijela...*”. Propitivanje opravdanosti orijentacije prema Trećem svijetu također je trebalo izbjegavati, iako “*oni znaju i mi znamo, da je to dio luksuza koji ovisi o američkoj sil*”. Vjerojatno kontrast ne može biti veći, jer Marko Vrhunec piše u svojim sjećanjima na vrijeme kada je vodio kabinet Maršala da je Dedinje odluku o posjeti objasnio “uspjehom treće konferencije nesvrstanih, koja je objedinila redove pokreta, u čemu je Tito odigrao odlučujuću ulogu i afirmirao se kao stvarni vođa pokreta nesvrstanih”.²⁵

Pod dojmom Naserove smrti, a u slučaju da se Egipat ne nametne kao tema, preporučeno je da Nixon sam od Tita zatraži mišljenje o osobama i strujama u Kairu koje će imati vodeću riječ u pitanjima nasljedstva. U tome je smislu išla i primjedba kako bi se

Titu moglo preporučiti da on iskoristi svoj utjecaj u Egiptu, jer ga je “njegova bliska povezanost s Naserom” učinila “jednim od najsnažnijih zagovornika arapske strane u bliskoistočnom sukobu”.²⁶ Svaki sovjetski pokušaj da se u toj regiji nametnu bit će s američke strane dočekan s “velikom zabrinutošću”. Glede Vijetnama, Nixon je trebao uvjeriti Broza da bi nečasno povlačenje SAD-a iz Indokine imalo teške posljedice i za stabilnost u regiji, ali i unutarnjopolitičke prilike u SAD-u, što ne bi odgovaralo ni SFRJ.

Detant i popuštanje napetosti između dva bloka, u svjetlu zbivanja u Rumunjskoj, bili su ohrabrujući znaci za sigurnost Jugoslavije od SSSR-a.

Prilike unutar Jugoslavije Nixonu nisu detaljnije obrazlagane. Stvaranje kolektivnog rukovodstva, koje se tih godina formiralo i u SKJ, ali i državnom vrhu, može biti zbog Brozove sujete ili osjećaja da je prošlo vrijeme kada su trebale i mogle dominirati snažne osobe. “*Osim ovoga, ostaje pitanje hoće li se različiti, odlučni i ponosni narodi koji čine Federaciju držati zajedno jednom kada nestane Titova magnetizma i ujedinjujuće uloge?*”.²⁷ Otvoreno je bilo i pitanje hoće li se Sovjeti poželjeti uplesti u pitanje nasljedstva kada Tito ode, što je jedna od stvari na koju je Broz posebno osjetljiv. Naglašeno je i popravljivanje odnosa sa Zapadnom Njemačkom, u koju su radnici slobodno odlazili, bez obzira na prekid diplomatskih odnosa zbog priznanja DDR-a.

Na samom kraju pobrojani su i projekti suradnje znanstvenika. Nixonov savjetnik za znanost boravio je u Beogradu 1969., dogovorena je suradnja na polju medicinskih i biomedicinskih znanosti i poljodjelstva, povećana je pomoć SAD-a, a konkretna je suradnja uspostavljena između Texas Institute of Rehabilitation and Research u Huostonu i Sveučilišta u Ljubljani, čiji su znanstvenici radili na razvoju “sićušnog elektronskog hardvera” kojim su pomagani bolesnici s oduzetom jednom stranom tijela. Godinu dana kasnije, tijekom uzvratnoga posjeta, između ostaloga i zbog postojeće suradnje s Ljubljanom, Houston je bio jedno od mjesta gdje se Tito zadržao. Sveučilište u Beogradu i tamošnji liječnici, kao i Međunarodni institut za istraživanje mozga u Kotoru, postaju mjesto izvanrednih istraživanja i okupljanja stručnjaka iz svih zemalja, pa su stoga i SAD zainteresirane da se suradnja nastavi.

Vrlo je vjerojatno da su zapisnici razgovora Tita i Nixona uglavnom i slijedili točke koje su navedene u pripremnom materijalu predsjedniku Nixonu. Isto tako, sasvim je sigurno da za vrijeme dugih sati tijekom posjete Hrvatskoj, Bliski istok i Vijetnam vjerojatno nisu bili dominantna tema, već, za pretpostaviti je, običan razgovor o prošlosti i sadašnjosti zemlje (ili republike) koju su posjećivali. Nixonu su sugerirane razlike između određenih dijelova zemlje, ali nikako ne toliko da bi se uočila velika zainteresiranost američke administracije za zbivanja unutar SFRJ. Čini se da su niže instance ili tajne službe u ovome smislu morale biti mnogo aktivnije. Visoka politika brinula se za strateške interese.

Nakon posjeta: protokol State Departmenta i Banskih dvora

Po završetku putovanja američka je strana poslala nekoliko pisama zahvale na više adresa u SFRJ (vjerojatno ih je pripremila Veleposlanstvo u Beogradu; to se izričito tvrdi za brzojav upućen Jakovu Blaževiću, predsjedniku Sabora SR Hrvatske). Najduže je poslano Titu, koje, uz uobičajenu zahvalu na toplom i srdačnom gostoprimstvu, nagla-

šava čast što je baš Nixon bio prvi predsjednik koji - ne samo što je posjetio Jugoslaviju - već je obišao tri grada.²⁸ Nova zgrada Saveznog izvršnog vijeća u Beogradu opisana je kao “*neuobičajeno lijepa*”, a tuga zbog smrti predsjednika Nasera samo je dodala važnost posjeti. Referirajući se na drvo posađeno u Aveniji mira u Beogradu na kraju posjeta, Nixon je izrazio želju da će i odnosi dviju zemalja napredovati na isti način, kako stablo bude raslo.²⁹ Nixon je od Tita primio i poklon: kutiju za cigarete od srebra i zlata. Gospođa Nixon od Jovanke i Josipa Broza dobila je čipkani set ubrusa i stolnjaka. U sličnoj je maniri poslana zahvala Jakovu Blaževiću, službeno, najvišem političaru u Hrvatskoj, pa tako i Nixonovom domaćinu za posjete SRH. Bez namjere, brzojav je izazvao duhoviti incident. Brzojav je glasio:

“Dragi gospodine Predsjedniče,

Topao doček koji ste nam Vi i Vaši građani priredili u Zagrebu, meni i gospođi Nixon znatno je pridonio užitku našeg nedavnog posjeta Jugoslaviji. Kako su Sjedinjene Države, kao i Jugoslavija, ponosne zbog građenja nacionalnog jedinstva kroz pokrajinske različitosti, posebno sam zahvalan zbog prilike što sam vidio ponešto od velike raznolikosti Jugoslavije i njezinih naroda. Vožnja kroz prekrasni krajolik od Zagreba do Kummrovca bila je posebno ugodna, nešto što ću dugo pamtiti.

Vaše gostoprimstvo, puna pozornost koju smo dobili i vrlo ljupki darovi koje ste nam dali, sve to je stvorilo nezaboravna sjećanja, pa zato želim da znate kako sam Vam zahvalan.

*Gospođa Nixon mi se pridružuje u srdačnim pozdravima.”*³⁰

Doista, usporedi li se s ostalim brzojavima koji su poslani, Jakov Blažević je dobio vrlo srdačnu poruku. Ona je pokazala kako je doista postojala želja da se pokaže kako SAD federaciju jugoslavenskih republika ne doživljavaju kao proširenje najveće među njima. Ono što se nije trebalo dogoditi bila je rečenica u kojoj se američki predsjednik zahvaljuje na predanim darovima. U Zagrebu Nixonu nisu dani nikakvi pokloni, barem ne od predsjednika Sabora! Tako je tek nakon ovog pisma Jakov Blažević “poslao darove” u Washington. Nakon razgovora sa zaposlenima na jugoslavenskom desku u State Departmentu odlučeno je da se sada zašuti. “...kako je Predsjednik preuranjeno zahvalio na darovima 7.10.1970. bilo bi sramotno učiniti bilo što drugo. Problem je stvoren kada je State Department - Veleposlanstvo pripremlilo pismo, navodeći poklone, a zapravo nikakvi nisu primljeni.”

Pomalo zašećereno pismo upućeno je i Williamu Leonhartu, američkom veleposlaniku u Beogradu. Prvi prijedlog pisma prekrižen je olovkom. Poslano je drugo, u kojem se posjet naziva izvanrednim uspjehom, a od veleposlanika traži da zahvali svakom u veleposlanstvu tko je sudjelovao u njegovoj pripremi. To vrijedi i za “Gđu. Leonhart”, koja je u predloženom, neposlanom, pismu spomenuta čak dva puta, oba puta po nadimku Pidge. Leonhardt je odgovorio jasno i inteligentno, navodeći kako su svi diplomati “ponosni što su imali ulogu u povijesnom posjetu”, koji je bio “iznimo isplativ”. Filmske novosti priredile su poseban film u boji o posjetu koji se prikazuje u jugoslavenskim kinima prije filmskih predstava. Za škole i vojarne pripremljen je prilagođeni, 16 milimetarski za-

pis. Leonhart je završio tvrdnjom da je posjet označio novi poticaj za američku politiku u ovom dijelu Europe i cijelom istočnom Sredozemlju.

Zadovoljstvo posjetom i smjerom odnosa, posredno potvrđuje i nekoliko rečenica iz memoranduma Henry A. Kissingeru koje je Theodore L. Eliot mladi uputio 12. listopada 1970. Bijela je kuća odlučila da ni na koji način neće odgovoriti na brzoglav biskupa Srpske pravoslavne crkve Dionisija kojim ga obavještava da je preminio svrgnuti jugoslavenski kralj Petar II. Iz ureda Henry Kissingera napisano je kako je službeni stav vlade SAD-a bio "izbjegavanje bilo kakvog poteza koji bi se mogao doživjeti kao pokazivanje sklonosti njemu (Petru II, op.a.), jer bi to ozbiljno uvrijedilo jugoslavensku vladu." Nakon Nixonova posjeta Jugoslaviji "i u vrijeme kada naši odnosi s tom zemljom postaju posebno prijateljski", treba učiniti ono što je Bijela kuća već odgovorila drugim zagovornicima bivšega kralja. Odbiti poslati izraze sućuti i cvijeće udovi i nastojati da se odnosi poboljšaju i učini nešto što je moglo učvrstiti ne samo Beograd u njegovom vanjskopolitičkom pravcu, već i vrhove Jugoslavije u reformskim potezima koji su zemlju demokratizirali.

Reagiranj e hrvatske, slovenske i srpske emigracije na Nixonovu posjet Zagrebu

Odlazak američkog predsjednika u Hrvatsku 1970. izazvao je burne i vrlo različite reakcije u krugovima političke emigracije. Među brojnim dokumentima nalaze se dopisi hrvatskih, srpskih i slovenskih emigrantskih krugova, koji su, svaki na svoj način, komentirali planirani put, odnosno njegove posljedice.

Samo nekoliko dana prije odlaska na turneju predsjednički savjetnik za nacionalnu sigurnost Henry Kissinger primio je pismo Slovenca Mire Javornika, ugovornog prevoditelja za "jugoslavenske jezike" State Departmenta kako bi ga upozorio da bi Nixon svakako trebao odsjesti u Titovom Camp Davidu, a to je Brdo kod Kranja, a ne na Brijunima, kako su javili neki mediji. Javornik je pisao da je otočje i potpuno ozvučeno, a ote-to je od jedne talijanske obitelji, zaboravljajući da je Brdo također imalo svoje stare vlasnike. Zbog svega toga boravak američkog predsjednika na otočju nikako ne bi bio primjeren. U isto vrijeme, Kardelj je najizgledniji Titov nasljednik, pisao je Javornik, a glasovi američkih Slovenaca u Ohioju ključni su za reizbor Roberta Tafta u Senat. Zato se Slovenija nameće kao najlogičnije odredište putovanja. Samo nekoliko dana kasnije dr. Ludwig A. Leskovar, predsjednik American Slovenian Civic Alliance iz Chicaga napisao je kako bi bilo neoprostivo da se predsjednik, koji će već biti u Hrvatskoj, ne pojavi i u Sloveniji.

Hrvatski su krugovi na vijest o odlasku Nixona u SFRJ reagirali različito. Stjepan je Skertić iz Ohioa, kako proizlazi iz odgovora Michaela Collinsa, pomoćnika tajnika za javne poslove u State Departmentu, prosvjedovao smatrajući da američki predsjednik ne bi trebao ni na koji način iskazati potporu komunističkom režimu odgovornom za višegodišnju autoritarnu vladavinu. Odgovor koji je ovaj američki Hrvat dobio očito je bio dio pripremljenog materijala koji su u sličnim slučajevima američki vladini krugovi slali građanima hrvatskog podrijetla. (Dapače, Collins piše da ga je "predsjednik Nixon zamolio da mu odgovori".) Naglasivši da se ne radi o podršci komunističkoj vlasti, već tek prihvaćanju postojećeg stanja koje je "pozitivno" i "još uvijek posve sukladno interesi-

ma SAD-a", jer zemlja je "neovisna od komunističkog bloka", pobrojan je dugački niz činjenica koji su Jugoslaviju odvajali od zemalja Varšavskog ugovora. Izbjegavajući ono što je bilo manje ugodno, naglašavajući veliku razliku u ponašanju Jugoslavije prije i nakon 1948., američka je strana navela da brojni vanjskopolitički potezi SFRJ koji se ne podudaraju s američkim vanjskopolitičkim interesima jesu jugoslavenske odluke, a ne politika nametnuta od Sovjetskog Saveza, pa su zato i manje opasne. Trgovinska razmjena SAD-a i Jugoslavije, navedeno je u materijalu, bila je veća no sa svim socijalističkim zemljama i SSSR-om zajedno. Gospodarstvo se decentralizira, Beograd je član više međunarodnih gospodarskih tijela, jedina je socijalistička zemlja koja isplaćuje predratne mjenice Americancima čija je imovina nacionalizirana, a od 1967. bitno je olakšano i strano investiranje u gospodarstvo SFRJ. Engleski je postao prvi strani jezik u školama, tri čitaonice USIS-a rade normalno, a u programu Fulbright-Haysove razmjene znanstvenika SFRJ sudjeluje kao jedina socijalistička zemlja. Tisak je "prilično slobodan po komunističkim i razmjerno slobodan po svim drugim standardima", a kritika "vlasti nije više neobična i sve je češća". Turisti su sve brojniji u Jugoslaviji, a izlasci jugoslavenskih građana iz zemlje sve češći. Protuvjerska djelatnost više se očituje u obliku propagande i pritisaka, ali ne i izravnih progona, koji su općenito bitno smanjeni nakon 1966. Oštra osuda Brežnjevljeve doktrine također je važan pozitivan segment jugoslavenske politike. Upravo zbog svega navedenog trebalo je, proizlazi, poduprijeti postojeći režim, zanemarujući negativnosti. Valjalo je nagraditi onoga za koga se smatralo da jamči nastavak ovakve politike.

Nixonov posjet i riječi izrečene u Zagrebu iz Londona je vrlo pozitivno komentirao dr. Juraj Krnjević, predsjednik Hrvatske seljačke stranke. Izdvajajući, barem u memorandumu koji je State Departmentu poslalo vodstvo HSS-a, samo ono što im se, očito, najviše svidalo (a i to je bilo pomalo iskrivljeno) Mladen Giunio - Zorkin, međunarodni tajnik i stalni predstavnik HSS-a u Međunarodnom seljačkom savezu u Washingtonu 16. listopada 1970. napisao je kako je "posjet predsjednika Nixona ostavio duboki i trajni utisak, posebno riječi koje je izgovorio u Zagrebu, primjerice: "Neka živi vječna Hrvatska", pa mu je u posebnom članku u stranačkom glasilu Krnjević osobno zahvalio. Posve izbjegavajući jugoslavenski okvir, u pismu se navodi kako je i posjet Roberta McNamare, predsjednika Svjetske banke, naišao na pozitivne reakcije u Hrvatskoj. Ulaganje u Hrvatsku je sigurno i dolazak američkog kapitala "bio bi koristan za dugotrajne odnose između naših dviju zemalja", pisali su članovi Hrvatske seljačke stranke u emigraciji.

Mjesecima nakon Nixonova puta u Europu, u ime Svesrpskog kongresa i Srpskog nacionalnog komiteta Milan Gavrilović i Branislav Stanišić 16. su veljače 1971. poslali pismo na kojeg State Department nije želio odgovoriti. Gavrilovićevo je pismo, kako je primjetio Theodore L. Eliot, pisano u "snažno emocionalnoj srpskoj inačici povijesti odnosa između Srba i Hrvata". Gavrilović je napomenuo i kako je emigrantski političar dr. Branko Jelić dr. Vladimiru Bakariću, snažnom čovjeku Hrvatske, ponudio savez "za istrebljenje Srba". Kada demonstriraju ispred Bijele kuće, američki Hrvati sa svakim usklikom "Živio predsjednik Nixon", zapravo, tvrdila su dvojica srpskih političara, traže američku potporu za ponovno "istrebljenje Srba". I zato su Nixona pozvali da sam odluči hoće li šutke prijeći preko svojih izjava u Zagrebu ili će se izjasniti da stoji na stra-

ni svojih vječnih saveznika Srba i da govor nema “nikakvih veza sa željama i nastojanjima starih Hitlerovih saveznika”.

Podjele u zemlji, manje ili više zamagljene, mogle su se vrlo jasno iščitavati iz reakcija političkih emigranata. Ono što je napose zanimljivo bilo je odustajanje, osim u srpskom slučaju, od stava “što gore to bolje”: dio Hrvata i Slovenaca zapravo je stimuliralo afirmaciju vlastite nacije i gospodarstva unutar Jugoslavije, dok su okolnosti bile zadane. Američkoj je diplomaciji takav stav također bio puno više po volji. Čini se da su Srbi i dalje bili najviše okrenuti prošlosti i etiketiranju koje, ipak, nije donosilo prevelike koristi. “Federiranje federacije” i zadržavanje postignutoga stupnja samostalnosti bez opasnosti da se proces vrati unatrag, bilo je važno ne samo hrvatskom rukovodstvu, već i lokalnim slovenskim političarima.

Američki diplomati u SFRJ, nastojeći saznati kakav je bio stvarni odjek Nixonova posjeta, 9. listopada 1970. su razgovarali i s gradonačelnikom Maribora Mirkom Zlenderom. Thomas Dunlop, drugi čovjek američkog konzulata u Zagrebu, opisao ga je kao “mladog i agresivnog člana SKS”. Zlender je, govoreći o Nixonovoj posjeti, rekao kako Slovenci pozdravljaju sve što obeshrabruje sovjetsku intervenciju, a to je sigurno posjet američkog predsjednika. “Toplina kojom je narod pokazao na ulicama Zagreba ništa se manje nije osjećala u Sloveniji. Niti jednom Slovincu nije promakla činjenica da je posjećujući i Zagreb i Beograd, predsjednik Nixon potvrdio američko priznanje federalne forme Jugoslavije.” Zlender je zaključio da razumije kako se nisu mogle posjetiti sve republike, ali jedna pored Srbije bila je sasvim dovoljna. “Zlender je dodao da ovo također obeshrabruje Informbiroovce - pro-Sovjetski orijentirane elemente u Srbiji i Crnoj Gori.” Vjerojatno je mariborski političar malo pretjerivao i pojednostavljivao opis prilika u zemlji, ali su komentari vrlo indikativni i dotiču se temeljnih problema Titove Jugoslavije.

Sovjetski Savez i Hrvatsko proljeće: je li se Brežnjev bojao Savke i Tripala ili Ceausescu i Tita?

Sovjetska je intervencija u Čehoslovačkoj 1968. imala izniman utjecaj na vanjsku (pa i unutarnju) politiku SFRJ. Brežnjevljeva doktrina, koju je sovjetski vođa ublažio početkom sedamdesetih, bila je znak za uzbunu i ona se vrlo jasno očitovala u intenzivnoj jugoslavenskoj diplomatskoj ofenzivi prema zapadnim zemljama, ali i nesvrstanim. Konferencija u Lusaki 1970. izgledala je kao veliki uspjeh i u tome sustavu, uz vidljivo zatopljavanje odnosa s Washingtonom, treba promatrati i odnos SFRJ i Sovjetskog Saveza. Sovjetima je, vjerojatno, ono što se zbivalo u Trećem svijetu, barem iz ideoloških razloga, bilo važnije no Sjedinjenim Državama, koje, kako jasno proizlazi iz danas poznatih dokumenata, nemaju poseban interes (a napose strah) od nesvrstanih ambicija SFRJ. Sovjetski je Savez početkom sedamdesetih s jedne strane trebao uvjeriti Zapad da, po sređivanju stanja u vlastitim redovima, sve ostaje po starom i da detant još uvijek vrijedi. Trebalo je, ipak, srediti još ponešto. Rumunjska, Jugoslavija i Albanija, iako sve tri međusobno različite, a barem dvije od njih i posvađane s malim izgledima na pomirenje, bile su komunističke zemlje od kojih je svaka, duže ili kraće vrijeme, i u većem ili manjem obimu, iskazivala određeni stupanj netrpeljivosti i nesuradnje s Moskvom. Rumunji nisu bili zvani na dva sastanka vrha Varšavskog ugovora koji su prethodili razbijanju Prškog proljeća 1968. Ceausescu je objavio saziv Patriotske garde, kako bi se

zemlja obranila, a neslužbeno je i NATO obznanio da ugrožavanje rumunjske neovisnosti neće tolerirati. Mada je rumunjsko vodstvo malo potom umirilo Moskvu da ne strahuje za prilike u "lageru", prva posjeta jednog američkog predsjednika nekoj socijalističkoj zemlji bila je upravo 1969. godine u Bukurešt. Kako je neposredno poslije Drugog svjetskog rata jedan pokušaj stvaranja federacije na Balkanu već učinio veliku štetu Kremlju, opravdan je mogao biti strah da bi se ponovo moglo nastojati stvoriti nešto slično. Dakako da je ova teza nategnuta, ali klima za ambiciozne projekte u jugoistočnoj je Europi bila povoljnija nego u prethodnim godinama. Nakon Brežnjevljeve posjete Beogradu u rujnu, a prije Titova odlaska u Washington u listopadu 1971., američki državni tajnik William Rogers i Mirko Tepavac, savezni sekretar za vanjske poslove, susreli su se početkom listopada u New Yorku. Tepavac je tada napomenuo kako je Beogradska deklaracija iz 1955. potvrđena za vrijeme Brežnjevljeva posjeta, da susret dugoročno nije ništa promijenio u odnosima između dviju zemalja, ali da je oslabio pritisak na Jugoslaviju od koje će koristiti imati i Rumunjska. Tijekom razgovora u Washingtonu 1971. Mirko Tepavac trebao je opovrći stvaranje bilo kakve pro-kineske osovine Bukurešt-Beograd-Tirana! Tito je, opet, najprije čuo mišljenje Richarda Nixona, koji je naglasio kako je "neovisnost Jugoslavije i Rumunjske, bez obzira na unutarnji poredak u ovim zemljama sukladna interesima SAD-a, ali ne i Sovjeta". Ma što da Tito tvrdio, mora se složiti da je on trn u tkivu SSSR-a, jer vodi neovisnu vanjsku politiku. Tito je potvrdio ove misli, smatrajući da se "malo pomalo Sovjeti prilagođavaju promjeni", iako je bilo isključeno da će se dopustiti izlazak ijedne zemlje iz njihove orbite. "Predsjednik (Nixon, op. T.J.) se prisjetio da je iskreno rekao Ceausescu da on ne može ići toliko daleko kao predsjednik Tito, jer ako bude, Sovjeti će ga zdrobiti." Ono što su mogli učiniti, jesu promjene u unutarnjoj politici.

Stoga bi se upravo u odnosu Rumunjske i Sovjetskog Saveza mogao tražiti ključ tumačenja ponašanja Moskve prema Beogradu početkom sedamdesetih. Jedan od dokaza da je Jugoistočna Europa imala važnu ulogu u vanjskopolitičkim shemama velikih sila jest i izvještaj o vanjskoj politici predsjednika Nixona koncem 1970., na kojega su Sovjeti reagirali s posebnom osjetljivošću. U njemu je izričito spomenuto Ceauseskovo ime, a rečenica koja je, barem prema Kissingerovim "Memoarima", posebno zasmetala Sovjete, bila je tvrdnja da je u Europi "jedina konstanta neizbježnost promjena". Moskva se pitala znači li to da Sjedinjene Države odustaju od svetosti granica u Europi? Zemlje koje su, nakon discipliniranja Čehoslovačke, imale potencijala mijenjati odnose u komunističkom svijetu bile su doista Jugoslavija i Rumunjska. Te je države prve od svih socijalističkih zemalja posjetio neki američki predsjednik, što je sve moralo (ili moglo) biti zabrinjavajuće SSSR-u. Dakle, visoka politika i široke regionalne sheme mogle su više od zbivanja u pojedinim dijelovima SFRJ zanimati Moskvu. Za pretpostaviti je da se ovakvom kombinatorikom više željelo plašiti ili slabiti protivnika, no što su postojale mogućnosti za stvarnu realizaciju.

U razmišljanju o Hrvatskom proljeću i svjetskom okruženju treba poći upravo od činjenice da je Hrvatska bila tek jedna od pokrajina Jugoslavije, da, zapravo, nije imala potporu ostalih sredina, ili ona nije bila bezuvjetna. Konačno, Sovjetima su podjednako mo-

gla biti opasna, ako ne i opasnija, liberalna strujanja u Srbiji, ali i liberalno iskakanje određenih krugova u Makedoniji i Sloveniji.

Čitaju li se sjećanja Mirka Tepavca, ne može se bez ostatka zaključiti da su Brežnjevljeve prijetnje (nuđenje pomoći) tenkovima za vrijeme sjednice Predsjedništva CK SKJ na Brijunima od 28. do 30. travnja 1971., pa i oštar razgovor Brežnjeva s Titom za vrijeme nešto kasnije posjete, bile usmjerene prema ijednom konkretnom slučaju u Jugoslaviji. Jer Sovjete je više smetao “jugoslavenski odnos prema SSSR-u”, “izjednačavanje socijalizma i kapitalizma, (tako) da se pita na čijoj smo mi uopće strani”, “potcjenjivački govori o našoj nesvrstanosti, kao providnom izgovoru da se izoliramo od socijalističke zajednice”. Posve suprotno Brežnjevljevi telefonski poziv Titu na Brijunima tumačili su Savka, Tripalo i ostali “proljećari”. Oni su shvatili da je Brežnjev izravno prijetio Maršalu zbog ponašanja Zagreba i događaja u Hrvatskoj. Najvjerojatnije je ipak da se radilo o nastojanju da se stanje u Jugoslaviji smiri i, usporedo s tim, širokom vanjskopolitičkom ofenzivom, pokuša očuvati puni status quo u Europi. Smirenje je moglo doći jedino iz državnog središta i na isti način na koji se to uvijek do toga trenutka činilo: zauzastavljanjem ili usporavanjem reformatorskih i liberalizirajućih trendova.

Tek jedan dokument iz National Archivesa u College Parku, koji mi je za sada poznat, može potvrditi da se u travnju 1971., pred sastanak na Brijunima, u jeku krize između Beograda i Zagreba i optužbi za suradnju hrvatskog vodstva i ustaške emigracije, možda doista odvijala zakulisna igra sovjetskih diplomatskih predstavnika i tajnih agenata. Za vrijeme prijema u Generalnom konzulatu SSSR-a u Zagrebu ponovljene su neke od tvrdnji koje je rekao slovenski političar Zlender koncem 1970. Vice-konzul SSSR-a Anatolij Stjepanjuk američkom je diplomatu Gilbertu Callawayu naglasio da se “Nixonov posjet Hrvatskoj poklopio s ustaškim aktivnostima u SAD-u odražavajući američku politiku kojoj je cilj podjela Jugoslavije.” Dužnosnik USIS-a Callaway uzvratilo je da je put američkog izaslanstva u Hrvatsku bio tek želja naglašavanja federalne strukture države i potpora SAD-a činjenici da se Jugoslavija sastoji od šest ravnopravnih republika. Generalni konzul SAD-a Orme Wilson napisao je State Departmentu kako očekuje da, u vrijeme kada se govori o sovjetskoj potpori hrvatskom separatizmu, Stjepanjuk neće nastojati smanjiti “lažne glasine o službenom američkom interesu za promoviranje hrvatskog separatizma”.⁵³ Dakako, moguće je da je sovjetski konzularni službenik govorio o slučaju koji mu je bio najbliži i koji je njegov kolega najbolje poznao, moguće je da je sovjetski diplomat blefirao, koristio priče “beogradske čaršije” ili pak informacija koje su kolale i na puno višim mjestima! U dijelu zapisnika razgovora Warrena Nuttera s generalom Ivanom Dolničarom stoji kako je savezni sekretar za obranu general Nikola Ljubičić “izravno upitao ima li ikakve osnove u izvještajima da su Sovjetski Savez i Sjedinjene Države raspravljale o mogućnosti podjele Jugoslavije na dva dijela; sjever koji bi nadzirale SAD i jug SSSR!”⁵⁴ General Dolničar svoj je dio razgovora s Nutterom završio “izricanjem upozorenja pridavanju bilo kakvog značenja glasinama o ozbiljnim unutar-njim napetostima u Jugoslaviji.” Postoje brojne međunacionalne razlike, ali to nisu slabosti, što pokazuje i otvorenost kojom se o svemu raspravlja. Problemi će se riješiti tako da će Jugoslavija još više ojačati i ostati svjetski primjer uspješne “multinacionalne federacije”.

S ovim podacima valja biti posebno oprezan, iako oni otvaraju mogućnost daleko smionijih kombinacija u analizi prilika u Jugoslaviji početkom sedamdesetih. Svakako da je uočljivo kako najviši nositelji moći o tome nisu raspravljali, ali je isto tako činjenica da je o raspadu zemlje razgovarao ne samo niži konzularni službenik, već osobno ministar obrane, njegov zamjenik i utjecajni američki političar.

Nixonov odlazak u Zagreb, što nije bio uobičajeni potez, može se opravdati iz nekoliko razloga: glavni hrvatski grad bio je najveće industrijsko središte zemlje, Tito je na Brijunima živio duge mjesece, a u Zagreb dolazio vrlo često, podrijetlom je bio iz okolice glavnog hrvatskog grada, činilo se da je vodstvo SR Hrvatske tada bilo najbolji maršalov saveznik, a i veliki broj Hrvata u SAD-u bili su doista tradicionalna, uglavnom republikanska glasačka baza. Stoga su Sovjeti imali razloga zaustaviti ono što se zbivalo u Hrvatskoj i u tome smislu prigovarati Amerikancima. Zanimljivo je da je nekako u isto vrijeme vrlo slična stajališta imao i glavni urednik službenog sovjetskog glasila "Pravde" Mihail Vasiljevič Zimjanjin. Prenio ih je uredniku jugoslavenskog "Komunista" koncem 26. travnja 1971. Zimnanjin je smatrao da jedinstvo zemlje i partije u SFRJ nestaje, a da se raspad tako važnog strateškog područja ne može mirno promatrati.⁵⁵ Podjela Jugoslavije nikako nije mogla koristiti Sovjetima. Daljnja će istraživanja pokazati je li se politika Zagreba prepoznala kao tolika novost da se i u Moskvi (a onda vjerojatno i Washingtonu) o tome trebalo razmišljati? Pristupi oba svjetska središta bili su različiti, ali za Hrvatsku su imali jednake posljedice. Ni jednoj velesili nije odgovarala nestabilnost na prostoru SFRJ i sve se učinilo da se ona, barem na neko vrijeme, očuva.

3.0. Zaključak

Jedna od najzanimljivijih osobina Hladnoga rata, to da "unutarnji odnos snaga" u nekoj zemlji utječe na "globalnu ravnotežu moći", odnosno da "unutarnjopolitički sukobi" imaju "međunarodnu političku i stratešku važnost" dobio je jedan od svojih najjasnijih iskaza upravo u vrijeme Hrvatskog proljeća.⁵⁶ U stvari, povijest Titove Jugoslavije prepuna je ovakvih međuovisnosti i isprepletenosti, što je bila posljedica složene jugoslavenske nacionalne strukture, ali i posebnog vanjskopolitičkog položaja. Upravo onoliko koliko je maršal Jugoslavije iskorištavao vanjske prijetnje i čimbenike za svoju unutanju politiku, toliko su se vanjskopolitička ili globalna zbivanja prelamala u unutarnjoj politici SFRJ. Početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća svaki bitniji poremećaj u Beogradu mogao je narušiti finu ravnotežu na koju su se na jugoistoku Europe naučili i Washington i Moskva.

Ukoliko prihvatimo stav Henry Kissingera da je Brežnjev početkom sedamdesetih doista želio popraviti odnose sa SAD-om⁵⁷, onda je posve razložno zaključiti da je kvarenje odnosa u Jugoslaviji i radikalnije demokratiziranje - zapravo najambicioznije do toga trenutka - doista u Moskvi moglo biti shvaćeno kao prijetnja. Tomu se priključio Nixonov put u Bukurešt 1969., pa Beograd i Zagreb 1970., što je Moskvi moglo indicirati da su te dvije zemlje postale (pre)mekani trbuh socijalističkog svijeta (a u rumunjskom slučaju i "lagera"). Zato je trebalo nešto učiniti. Brežnjevu je trebala stabilnost kako bi reformirao "carstvo" koje je, a on je to morao znati, bilo u dubokoj krizi. U tome mu smislu kretanja u Jugoslaviji nisu odgovarala. Stvari je trebalo ostaviti onakvima kakve su bile, ako već nisu uspijevala nastojanja da se Tito privuče na stranu SSSR-a. Rušenje

socijalizma u SFRJ vodio bi raspadu zemlje, a to se trebalo spriječiti. Samo tako se mogu razumjeti kritike sovjetskog konzularnog činovnika u Zagrebu da je Nixonova posjeta Hrvatskoj bila potpora secesionizmu.

Najviše što bi se, imajući na umu trenutno poznavanje izvorne građe moglo prihvatiti za politiku Sjedinjenih Država jest da je Nixon u jesen 1970. smatrao da je reformski kurs Hrvatske doista bilo nastojanje koje će u konačnici demokratizirati Federaciju. To nije bilo ništa novo i ono što je Washington činio od prvih godina nakon prekida Tita i Staljina, nastavio je činiti i dalje, varirajući tek neznatno svoju ambiciju. Politika nenametljivog upliva očito se isplatila. Dovoljno je pogledati koliko je novinara, političara i gospodarstvenika koji su bili utjecajni u trenutku kada je Nixon bio u Hrvatskoj i Jugoslaviji boravilo ili studirao u SAD-u, jasno je da je United States Information Agency izvršavao dobar posao. Veze sa SAD-om i na osobnoj su razini bile jake. Ukoliko se bez ugrožavanja jedinstva zemlje i neovisnosti Beograda od Moskve moglo postići više, tim bolje. Ukoliko su se takvim potezima mogli ugroziti temeljni američki interesi, sve je trebalo zaustaviti i odgoditi za neko buduće vrijeme. Washington je znao da sve ono što bi moglo narušiti stabilnost Jugoslavije, odnosno Tita koji nema pravu zamjenu, ne može biti u interesu Washingtona. I to je bilo sve što je Nixon činio.

U zemlji se od SAD-a pomoć očekivala na svim stranama: očekivali su je unutarnji nezadovoljnici komunizmom i emigranti diljem svijeta, oni koji su se bojali Sovjeta ili Beograda, hrvatsko komunističko vodstvo. Činjenica da su Hrvati dobili stigmiju nacionalista, što im se prigovaralo sentiment za i veze s nacizmom, samo je kumovala činjenici da je Hrvatska u Jugoslaviji na kraju ostala sama.

Sasvim je opravdano pitati se je li hrvatsko rukovodstvo trebalo stati u pravom trenutku i pokušati sačuvati najviše od onoga što je postignuto? (Pod pretpostavkom da je stati moglo!) Isto se puno ranije prigovaralo Dilasu. Vanjske, a poglavito unutarnje prilike nisu bile pogodne za (sve) ono što je Hrvatska željela. S razlogom ili bez njega, hrvatska je politika plašila JNA, državni vrh, nerazvijene republike, u određenoj mjeri Slovence, dio vlastitog stanovništva i političara. Prijetila je stabilnosti zemlje iznutra, pa zato i njezinoj sigurnosti, što nije odgovaralo interesima velikih sila i hladnoratovskoj ravnoteži. Službeni materijal koji je objašnjavao razloge američke dobrohotne politike prema Titu u tome je smislu bio vrlo indikativan: kada se argumenti nanižu na papiru oni su za Sjedinjene Države bili daleko povoljniji u usporedbi s bilo kojom socijalističkom zemljom pod sovjetskim nadzorom. Jamac takve politike bio je snažni čovjek Jugoslavije. Zato je odluka o obračunu s “proljećarima” bila u interesu svih, osim Hrvata. I demokracije, dugoročno gledano. Problem je samo što u svijetu visoke politike ne vrijede pravila iz udžbenika etike.

Sažetak

Je li Nixon doista podupirao “Hrvatsko Proljeće”?

Na temelju tek deklasificiranog arhivskog materijala (Nixon Papers, National Archives and Records Administration), autor je nadopunio svoj raniji članak o posjeti američkog predsjednika Richarda Nixona Beogradu, Zagrebu i Kumrovcu 1970. godine. Kroz opis razgovora Warrena Nuttera, američkog Assistant Secretary of Defense i generala Nikole

Ljubičića i Ivana Dolničara, te natuknica za razgovor koje je, uz opis stanja u Jugoslaviji i položaja SFRJ u kontekstu međunarodnih odnosa Richardu Nixonu pripremio ured Henry Kissingera, dano je novo gledanje na odnose SAD-a i SFRJ, te položaj Jugoslavije u vrijeme d tentea. U odvojenim su poglavljima komentirane neke reakcije srpskog, slovenskog i hrvatskog iseljeništva na Nixonovu posjetu Zagrebu, kao i protokolarni propusti ameri ke i hrvatske strane po završetku posjete. Autor je takoder nastojao kontekstualizirati šire diplomatske odnose izme u Moskve, Pekinga i Wasingtona, a napose Bukurešta, Tirane i Beograda u odnosu na prilike u Titovoj federaciji, a napose SR Hrvatskoj.

Summary

On the basis of of the recently declassified archive materials (*Nixon papers, National Archives and records Administration*), the autor supplemented his earlier article on the visit of the US President Richard Nixon to Belgrade, Zagreb and Kumrovec in 1970. By describing the talks of Warren Nutter, US Assistant Secretary Defence and Generals Nikola Ljubičić and Ivan Dolin ar, and by describing the notes for talks, that, beside the description of the situation in Yugoslavia and the position of the SFRY in the context of international relations, were prepared for Richard Nixon by Henry Kissinger's office, a new interpretation of the US-SFRY relations was offered, as well as of the position of Yugoslavia at the time of d tente. Separate chapters comment on some of the reactions of the Serb, Slovene and Croat emigration to Nixon's visit to Zagreb, as well as protocol omissions by the US and Croat side upon the completion of the visit. The author also tried to contextualize wider diplomatic realtions between Moscow, Beijing and Washington especially of Bucharest, Tirana and Belgrade in relation to the circumstances in Tito's federation, and especially in the Socialist Republic of Croatia.

Izvori i literatura:

Korišteni izvori nalaze se u dvije velike cjeline: **Nixon Presidential Materials Project**, *White House Central Files, Subject files (Yugoslavia)*, **National Serucity Council Files**, *President's Trip Files* i **RG 59, General Records of the Department of State**, *Subject numerical files, 1970-1973, Political and Defense, Social, Consular* National Archives and Record Office of the United States, College Park, Maryland. To no se mogu pratiti kroz bilješke.

1. Dennison Rusinow, *The Yugoslav Experiment 1948-1974*, University of California Press, 1978.
2. Richard Nixon, *The Memoirs of Richard Nixon*, Touchstone Book 1990.
3. Haldeman, H. R., *The Haldeman Diaries*, Berkley Books, New York 1995.
4. Degregorio, William A., *The Complete Book of U.S. Presidents*, Wings Books, 1993.
5. David Painter, *The Cold War, An International History*, Routledge 1999.
6. Aleksandar Nenadovi , Mirko Tepavac, *sećanja i komentari*, Radio B92, Beograd 1998.
7. Marko Vrhunec, *Šest godina s Titom (1967-1973)*, *Pogled s vrha i izbliza*, Nakladni zavod Globus i Adamić, Zagreb i Rijeka 2001.

8. Savka Dabčević-Kučar, 71, Hrvatski snovi i stvarnost, Interpublic, Zagreb 1997.
9. Miko Tripalo, Hrvatsko proljeće, Matica hrvatska, Zagreb 2001.
10. Jakovina Tvrтко, Američki komunistički saveznik?, Radovi, Zagreb 1998.
11. Jakovina Tvrтко, Što je značio Nixonov usklik "Živjela Hrvatska?", Društvena istraživanja, Zagreb 1999.
12. Jakovina Tvrтко, Kako su živjeli i doživljavali Titovu Jugoslaviju? - razgovori američkih diplomata skupljenih u Foreign Affairs Oral History Program Udruge za diplomatske studije i Sveučilista Georgetown u Washingtonu, Historijski zbornik, Zagreb 2001.
13. Jakovina Tvrтко, Sjećanje na Nixona i Tita, Zbornik dr. Filipu Potrebici, Zagreb (u tisku).
14. Jakovina Tvrтко, Tito i Nixon - kako je pripreman i što je značio Titov posjet Washingtonu 1971.?, Historijski zbornik, Zagreb (u tisku).
15. Jakovina Tvrтко, Titovi ciljevi sukladni su našima, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Hrvatsko proljeće, Školska knjiga, Zagreb (u tisku).
16. Jakovina Tvrтко, Sjećanja koja čine povijest: Razgovor s Mirom Kreačićem, jugoslavenskim veleposlanikom i diplomatom, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb (u tisku).

Bilješke

¹ Članak o Nixonovom posjetu Zagebu tiskan je u "Društvenim istraživanjima" 1999. Tada sam bio asistent dr. Dragutina Pavličevića, a u izradi rada pomogao mi je dr. Ivan Čizmić. Tako je ovaj članak ne samo znak zahvalnosti dr. Pavličeviću za uvođenje u "profesionalne" povjesničare, već i simboličan po svojoj temi.

² Jakovina, 1999.

³ Riječ je prije svega o istupu Bože Novaka na Znanstvenom skupu Hrvatsko proljeće održanom u Školskoj knjizi 18. i 19. prosinca 2001. Novak je o svojim sjećanjima na Nixonov posjet govorio tijekom završne rasprave drugog dana rada skupa. Samo dan kasnije, u emisiji Obrazovnog programa Hrvatskog radija, uglavnom je, iako nešto opširnije, ponovljeno isto. U tjedniku "Globus" od 21. prosinca 2001. s Perom Zlatarom razgovarao je Josip Vrhovec, nekadašnji državni tajnik za vanjske poslove SFRJ, koji se, kao jedan od političara koji su zamjenili "proljećare", uglavnom prisjetio što su o Nixonu u Zagrebu pisali neki američki političari.

⁴ Jakovina (Spomenica prof. dr. Filipu Potrebici, u tisku)

⁵ Vidi o tome i: Jakovina, 2001.

⁶ NARA, RG 59, General Records of the Department of State, Subject Numerical Files 1970-1973, Political and Defense, Pol 15-1 Yugo, Birthday Message from the President to President Tito of Yugoslavia, 20. svibnja 1970.

⁷ Isto.

⁸ *On the occasion of your 78th birthday, permit me to extend cordial greetings and warm congratulations to You and Madame Broz.* Isto.

⁹ *On the occasion of your 77th birthday, permit me to extend my most cordial greetings and warm congratulations to You and Madame Broz. Isto.*

¹⁰ NARA, Nixon Presidential materials Project, National Security Council Files, Presidents Trip Files.

¹¹ Donald Rumsfeld bio je isprva Savjetnik predsjednika Nixona, veleposlanik SAD-a pri NATO-u, a u administraciji Geralda Forda i minister obrane. Ministar obrane SAD-a postao je i u administraciji Georga W. Busha 2001. Degregorio, 611; Nixon, 1041.

¹² Razgovor M. Kreačića s autorom.

¹³ Nutter je u SFRJ boravio od 5. do 7. rujna 1970.

NARA, Nixon Presidential Materials Project, National Security Council Files, Presidents Trip Files.

¹⁴ Isto, (Assistant Secretary of Defense, Memorandum for Record, Meeting with Lieutenant Colonel General Ivan Dolničar, Assistant State Secretary for National Defense, Yugoslavia; 23. rujna 1970.)

Savka Dabčević Kučar u svojoj knjizi piše da je Dolničar bio blizak Kardelju, a da je u "mnogim pitanjima nastupao prilično liberalno i doimao se kao izraziti protivnik velikosrpskih i unitarističkih stajališta".

Dabčević-Kučar, 422, 425.

¹⁵ NARA, Nixon Presidential Materials Project, National Security Council Files, Presidents Trip Files; (Assistant Secretary of Defense, Memorandum for Record, Meeting with Lieutenant Colonel General Ivan Dolničar, Assistant State Secretary for National Defense, Yugoslavia; 23. rujna 1970.)

¹⁶ Razgovor Cvijete Joba s autorom 23. srpnja 2002. u Alexandriji, Virginia, SAD.

¹⁷ NARA, Nixon Presidential Material Project, National Security Council Files, President's Trip Files, (Memorandum for the President).

¹⁸ Isto, (Yugoslavia: Objectives-Issues-Talking Points-Background).

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto, (Memorandum for the President; Purposes, Game Plan, Themes).

²¹ Haldeman, 237-240.

²² Isto, 30. rujna 1970.

²³ Vrhunec, 80.

²⁴ NARA, Nixon Presidential Material Project, National Security Council Files, President's Trip Files.

Putnici prve letjelice trebali su biti predsjednik i gospođa Nixon, Sabina i Jakov Blažević, Henry Kissinger, šef ureda Haldeman, veleposlanik Leonhart, Ron Ziegler, general Hughes, Tkač, Akalovski i još dva Amerikanca. U drugoj letjelici petorica neimenovanih Amerikanaca i četiri Jugoslavena, veleposlanik Mosbacher, Clower, Chapin, Cudlip, Larson, Elbourne, Stuart.

²⁵ Vrhunec, 79.

²⁶ NARA, Nixon Presidential Material Project, National Security Council Files, President's Trip Files; (Yugoslavia: Objectives-Issues-Talking Points-Background).

²⁷ Isto.

²⁸ NARA, Nixon Presidential Materials Staff, White House Central Files, Subject Files, TR - Trips, Ex TR 56-2, Chicago, Illinois, 9/16/70 to Ex TR 57-2 Yugoslavia. TR 57-2, GI 3/CO169, 7. listopada 1969. Misli se i na Kumrovec.

²⁹ Isto.

³⁰ Isto, 7. listopada 1970.

³¹ Isto.

³² Isto.

³³ Isto, 16. listopada 1970. (Pismo veleposlanika Leonharta Nixonu).

³⁴ NARA, Nixon Presidential Materials Staff, White House Central Files, Subject Files, Countreis, Gen Co 165-2 Republic of Vietnam (South Vietnam) 1/1/71 - (1 of 2) through Co 169 10/18/7. Executive MEH 1-3/K 2343, Death of ex-King Peter of Yugoslavia, 12. studenog 1970.

³⁵ Tjednik "Newsweek" javio je da se očekuje i privatni posjet Brijunima. Vidi o tome: Jakovina, 1999., 363.

³⁶ Department of State, 20. listopada 1970., odgovor Michael Collinsa, Assistant Secretary for Public Affairs Stevenu W. Skerticu, Euclid, Ohio i Public Information Series, Bureau of Public Affairs, Yugoslavia: The Other Road.

Zahvaljujem dr. Ivanu Čizmiću koji me je uputio na (i ustupio) ove dokumente.

³⁷ Isto. U materijalu su opisana zbivanja u Jugoslaviji od prije 1948. do 1970.; stoga se, kao pozitivne strane položaja SFRJ, nabrajaju i velika vojna sila izvan sovjetskog nadzora i zatvaranje Jadrana jedinicama SSSR-a, zasluga za slamanje komunističke gerile u Grčkoj, rješavanje pitanja Trsta, potpora intervenciji UN-a u Koreji 1950. napuštanje kolektivizacije sela itd.

³⁸ NARA, RG 59, General Records of the Department of State, Subject Numerical Files 1970-1973, Political and Defense, Pol 30 Yugo to Pol 17 Yugo-US; Pol 30-2 Yugo, Memorandum to Department of State of the United States of America, Washington DC, 16. studenog 1970.

³⁹ Isto. U drugom dijelu pisma Giunio-Zorkin zalaže se i za pomoć unuku Stjepana Radića, Stjepanu mlađem, kako bi u Americi mogao razvijati svoj "bogom-dani glazbeni talent".

⁴⁰ NARA, Nixon Presidential Materials Staff, White House Central Files, Subject Files, Countreis, Gen Co 165-2 Republic of Vietnam (South Vietnam) 1/1/71 - (1 of 2) through Co 169 10/18/7. Executive MEH 1-3/K 2343.

⁴¹ Isto.

- ⁴² O Dunlopovim sjećanjima na život u Zagrebu vidi: Jakovina, 2001.
- ⁴³ NARA, RG 59, General Records of the Department of State, Subject Numerical Files 1970-1973, Political and Defense, From Pol 7 Yugo, to Pol 7 Yugo; Pol 12 Yugo, Reaction to President Nixon s Visit; Speculation on Governmental Reform, 13. listopada 1970.
- ⁴⁴ Isto.
- ⁴⁵ Gleni, 293-294.
- ⁴⁶ NARA, RG 59, General Records of the Department of State, Subject Numerical Files 1970-1973, Political and Defense, From Pol 7 Yugo, to Pol 7 Yugo; Pol 12 Yugo, Memorandum for the President, The Tito Visit: Perspectives, 22. listopada 1971.; Tripalo 214-216.
- ⁴⁷ Isto, Memorandum of Conversation, 28. listopada 1971.
- ⁴⁸ NARA, Nixon Presidential Materials Project, Memcons the President-President Tito, 28.-30. listopada 1971.
- ⁴⁹ Kissinger I, 557.
- ⁵⁰ Nenadović, 139-142, 151.
- ⁵¹ Dabčević-Kučar, 559-563; Tripalo.
- ⁵² NARA, RG 59, General Records of the Department of State, Subject Numerical Files 1970-1973, Political and Defense, From Pol 7 Yugo, to Pol 7 Yugo; Pol 12 Yugo, Soviet Interest in Croat Party Communique, 14. travnja 1971.
- ⁵³ Isto.
- ⁵⁴ NARA, Nixon Presidential materials Project, National Security Council Files, Presidents Trip Files; (Assistant Secretary of Defense, Memorandum for Record, Meeting with Lieutenant Colonel General Ivan Dolničar, Assistant State Secretary for National Defense, Yugoslavia; 23. rujna 1970.)
- ⁵⁵ Tripalo, 212-213.
- ⁵⁶ Painter, 7.
- ⁵⁷ Kissinger, 1999, 867.